

חיים דתיים בטרזין

עדות של הרב דר' ריכרד פדר

מאז שהנאצים אסרו את השחיטה ומנעו מהיהודים לקיים שרות דת ציבוריים, חיי הדת סבלו רבות באזורים הצ'כיים, אך בוודאי לא נעלמו לגמרי. אף על פי שהנאצים שדדו מהיהודים הרבה, לא יכלו לשלול מהם את אלוהיהם. אפילו יהודים אשר לא היו דתיים נעלבו מאוד, כי נוכחו לדעת שזה עוד ניסיון נוסף מצידם של הנאצים להשפיל ולהביך אותנו. בטרזין המפקדה הגרמנית הייתה סובלנית יותר.

האמת היא שלא הרשו שרותי דת במפורש, מצד שני הם גם לא אסרו עליהם. הם פשוט הסתכלו איך שהיהודים בהדרגת מועצת הזקנים הקימו בתי תפילה ויסדו שרותי דת סדירים, והיו להם דיווחים מפורטים שהאנשים המבוגרים יותר השתתפו בקביעות. במשך המחצית הראשונה של 1942, הוקמו בתי תפילה בטרזין באזורים: "מגדבורג", "קבליר", "פודמוקלי", בצריפים בהן שכן קודם גדוד של חייל הנדסה, ואם אינני טועה, ב"סודטן" (השמות בגרשיים "סודטן" אלה שמות הקסרקטינים בהם שוכנו היהודים שנשלחו לגטו טרזין [הערת המתרגם]) היה מחסור גדול של מקומות מתאימים. לא היו כאלה ב"המבורג" ו"הנובר", אפילו שמשרד השיכון היה מוכן לסייע, וכך הם הוקמו בעליות הגג שם שרר קור איום בחורף וחום מחניק בקיץ. אך אנשינו התגברו על כל זה. אך למקומות האלה אנשים מבוגרים התקשו להגיע ולא פעם אחת ביקשו שיישאו אותם לשם על ידיים. רבים מחדרי התפילה אלה שימשו באותה מידה להרצאות, לקונצרטים ותאטרונים. לזה לא הייתה התנגדות. הקהילה של ברנו שלחה ספסלים מבית כנסת אחד לטרזין, וזה הספיק לכמה חדרי תפילה ששם. כמו כן זה אפשר למתפללים להרגיש יותר נוח כאשר הגיעו לטרזין מספר רבנים, מר אדלשטיין, יו"ר מועצת הזקנים מינה את זיגמונד אונגר, הרב השמרני מברנו לרב הראשי, אריך ויינר מפלזן ואת וויטיך שן מברנו כעוזרו, וכך היה שם באמת "בית דין". זה לא הוכר באופן רשמי, אך נכלל בעבודות הצוות שעסק בהלוויות וקבורות (בארדיגונגסוויזן = BEERDIGUNGSWESEN).

במשך הזמן לרבנים רבים וחזנים "ערכו קבלת פנים" בנוסף לאלה שנזכרו קודם, היו שם עוד: ד"ר פרדא מבודיוביצה, ד"ר שפיצר מפרנטישקובה לאזנה, ד"ר פוירשטיין מפלקנוב, ד"ר שטיסלר מאוסטי נד לבם, ד"ר הירש מפרוסטיוב, ד"ר שלזינגר מהודונין, ד"ר בס ממורבסקה אוסטרובה, ד"ר פרידמן מפרדוביצה, ד"ר נירנברג מאוהרסקי ברוד, ד"ר אופנהיימר מאולומוץ, פרסר מתאבור, רבינוביץ מפצוב, לוי מלז'ה, הוך מקלטובי, גוטשאל מלואוני, ואני מקולין.

מפראג בא גם ממלא מקום של הרב הראשי, ד"ר אלדאר דויטש, שהיה חולה מאד, ד"ר קראוס, קניפפלמאכר ושריקר. היו גם סלומונסקי מברלין, ד"ר נויהאוז מפרנקפורט על המיין וד"ר פרידיגר מקופנהאגן. מאוחר יותר הגיעו ד"ר לאו בק, אשר ביחד עם ד"ר נויהאוז נהיו לחברים במועצת הזקנים. בין החזנים היו האדונים גולרינג, פריד, גרינבאום מסמיחוב, אלטר מברנו, הלמן ממיקולוב, הרמן, וייס, ורבים אחרים אשר את שמותיהם כבר שכחתי.

לכל בית תפילה נקבע רב וחזן אחד. התפילות התנהלו בטרזין בצורה המקובלת. קהילות רבות הביאו אתם את ספרי התורה שלהם, מגילות, שופרות, גביעי הקידוש, ומנורות, והיו גם כאלה שהביאו אתם את ספרי התפילה שלהם, הגדות, מחזורים, טליתות, תפילין ואפילו תכריכים למסעם האחרון. אך מעולם לא השתמשו אחרי המוות בתכריכים, כיוון שבטרזין אסרו באופן חמור להשתמש באריג כלשהו לקבורה. הדבר היחיד שהיה חסר לנו, היה יין לקידוש. זאת לא ניתן היה לקנות לא בחיים ולא בכסף. אם כן השתמשנו במקום זה עם קפה שחור, שאפילו לא היה ראוי לשאת את השם קפה, כי היה עשוי מתחליפים שונים.

בין בתי התפילה השונים נוצרה מין תחרות סמויה. החזנים זימרו את מיטב זמירותיהם והרבנים דרשו את מיטב דרשותיהם, וכך יצאו לבתי תפילה השונים מוניטין בהתאם להצלחותיהם. בית התפילה שלי היה בקסקרטיין "האנובר" בהם גרתי גם אני. היה זה בעליית הגג. בתחילה הייתה "עדת המתפללים" שלי צ'כית על טהרה ואני פניתי אליהם בשפה זו. אך בטרזין כמו בכל דבר אחר חלו שינויים מתמידים וכך כעבור שנה רוב המתפללים שלי היו מוינה ומברלין ועלי היה לפנות אליהם בגרמנית. החזן הראשון שלי היה גרינבאום מסמיחוב, השני הלמן ממיקולוב והשלישי באלאבן מוינה. אבדו לי שלושתם מאחר ונכללו במשלוחים מזרחה. הודות לקבוצת מאמינים אשר התארגנו למקהלה טובה מאד המשיכה זו בהופעותיה גם בתום התפילה. כרבנים, הרבצנו תורה בילדים

מאחורי דלתות נעולות, הכשרנו בנים לבר מצווה, ביקרנו חולים, ביצענו טכסי נישואין וקיימנו הרצאות כחלק מפעולות לשעת הפנאי "Freizeitgestaltung" כפי שקראו לזה הגרמנים. הייתה לנו אפילו רב-אישה בטרזין. האישה הראשונה שהוסמכה לרבנות במכללה התיאולוגית בברלין. הרב הראשי אונגר לא הכיר בה, אך היא מצאה לעצמה שדה פעולה נאה. הייתה מבקרת בחדרי מגורים של נשים, שוחחה אתם על תולדות העם היהודי, הסבירה להם את חגי ישראל והמנהגים, והנשים שמחו תמיד לביקוריה, נהנו להקשיב לה ולעתים גם נתנו לה כגמול למאמצי חתיכת לחם, אותה שמרה האישה-רב, והביאה אותה לאימה הישישה. אני מצטער ששכחתי את שמה ואת תאריך עזיבתה את טרזין. (הערת בית טרזין: שמה היה רבי רגינה יונאס (Rabbinerin Regina Jonas)).

הרצאות של הרבנים בק ונויהאוז היו גם מאד מקובלות. בקיץ 1944 ארגנה מועצת הזקנים תפילות יפות מאד באולם הגדול של סוקולובנה (ארגון התעמלות צ'כי). החזנים באותה תפילה היו לסירוגין החזנים הרמן פריד ויוסף גולדרינג, שניהם זמרים מצוינים. תפילות אלה קוימו רק בערב שבת, ותמיד זכו להשתתפות מרובה, אם כי לא הושמה בהם דרשה.

עבודתנו הקשה ביותר הייתה לשמש בלוויות. זאת הייתה באמת מלאכה מתישה, וזאת גם הסיבה לכך שכל אחד מאתנו ביצע אותה רק פעם אחד לשבוע. טרזין היה כפי הנראה המחנה הריכוז היחידי, בו הקפידו לקיים טכסי הלוויה דתיים. גופות הנפטרים נרצחו היטב על ידי אנשים מיומנים בנהלים אלה. בפקודת הגרמנים היה אסור לשים לקבר סיבי אריג כשלהם, לכן השתמשנו בתכריכי נייר לפני ששמנו את המתים לארונות מתים מעץ. עד אוגוסט 1942 כל גופה הוכנסה לקבר לחוד. מאוחר יותר נחפרו קברים המוניים שהכילו עד 35 ארונות.

מאוקטובר 1942 הופעלה בטרזין משרפה (crematorium) ובפקודת הגרמנים כל המתים נשרפו. אפרם הושם בקופסאות נייר קטנות ואוכסנו במקום אכסון מיוחד (kolumbarium).

לבקשות של אחדים שביקשו לא להישרף אחרי מותם, לא ניתנה תשומת לב. פעולות משרפה הופסקה בשנת 1944 לכמה ימים, כאשר הגרמנים ציפו לביקור נציגי הצלב האדום הבינלאומי. קרוב לוודאי ששמעו שבמשלחת ייכלל גם יהודי דתי. לאחר סיום ביקורה של המשלחת הופסקה שוב הקבורה ומשרפה חזרה לפעול. בימים ראשונים לשהייתנו בטרזין, יצאו הלוויות מן הקסרקטינים בערב או נכון יותר בלילה, וזאת על מנת לא לעורר תשומת לב של אוכלוסיית העיר הלא יהודית,

שבאותה התקופה התגוררה עדיין בעיר, וגם של תושבי עיירת בוהושוביצה הסמוכה שבשטח שיפוט כנסייתה נמצא בית הקברות. מאוחר יותר התקיימו הלוויות גם אחרי הצהריים ועוד יותר מאוחר גם בשעות הבקר.

טכסי הלוויות היו כדלקמן: הייתי מקבל הנחיות ממשרדו של הרב הראשי, שעלי לשמש יחד עם חזן בהלוויה בשבת הקרובה. משא הלוויה יצא משער קסרקטין מגדבורג. חכינו לפני השער להגעתה של עגלת המתים. הייתה זאת עגלה רגילה רתומה לשני סוסים. אליה היו מתלווים ששה עד שמונה אנשים בבגדי עבודה.

את ארונות המתים מצאנו על ערימה בחצר, כשהמתאבלים סביבם. החזן היה מתחיל בזמירה "יושב בסתר עליון". אני נשאתי מילות מספר מעל ארונות המתים והאנשים העמיסו אותם על העגלה. לאחר מכן זזה העגלה ואנו צעדנו בעקבותיה. לקרובי המשפחה הותר להתלוות רק עד שערי טרזיינשטאט. אנו המשכנו עד שערי קסרקטין "ורכלבי", מקום הימצאו של בית חולים גדול, שם היה גם המספר הגדול ביותר של מתים. שם חזרנו על הטכס והמשכנו לכוון קסרקטין "דרזדן".

עד שהגענו לפאתי טרזין כבר החשיך. בשער מסרנו את תעודות הזהוי שלנו לשומרים, כשאחד מהם נתלווה אלינו לבית הקברות. האנשים פרקו את ארונות המתים מן העגלה אל תוך הקבר. הרב השמיע את "המנוחה הנכונה" מעל כל ארון ועל פי רוב יצאנו לדרכינו חזרה אחרי השעה 8 בערב.

כאשר הופעלה המשרפה, הפכו את אחד התאים בחומות העיר לחדר מתים. שם רחצו את הנפטרים. ליד זה היה אולם גדול יותר ובו במת תפילה. מתחתה, על שטח מוגבה הונחו הארונות, 35 כל פעם. כל ארון נשא את שם הנפטר. תחילה שר החזן ואחריו נשא הרב את דברו. לרוב אמרנו דברים כללים, ואם אחד המלווים ביקש להזכיר את אביו או את אמו בשמם, עשינו זאת ברצון. לפעמים היו אלה גויות של אישים ידועים. אם הדבר הובא לידיעתנו הספדנו אותם ואת מפעל חייהם. אנו, הרבנים הצ'כים, פתחנו את הטכס בשפה הצ'כית על מנת להדגיש שאנו על אדמת מולדתנו, אך המשכנו בגרמנית בכדי שהנוכחים יבינו אותנו.

כשדברנו צ'כית לא חששנו להתבטא ולהכריז שלא היהודים אחראים למיתות הרבות, כי לא היה בכוחנו לספק לאנשים מזון וטיפול רפואי נאותים. היינו בטוחים שאיש לא ילשין עלינו. גם העמיתים הגרמנים שלנו הרימו לעתים את קולם נגד המדכאים אותנו. הרב הראשי אוגור הפציר בנו להיות

מתונים ולא לשכח תחת שליטתו של מי אנו נמצאים. עמיתי, ד"ר נירנברג מאוהרסקי ברוד לא שמע לעצתו ואחרי אחת מדרשותיו החריפות נאסר עלינו לשאת דברים בשעת הלוויה.

נמסרה לנו תפילה שנכתבה על ידי ד"ר בק, בה היינו מצווים להשתמש. אך בכך לא נגמר העניין. ד"ר נירנברגר שולח במשלוח הבא מזרחה, ואיש לא היה מסוגל לסייע לו, כי ד"ר מורמלשטיין, אשר מקודם היה רב בווינה ועתה שימש כסגן יו"ר מועצת הזקנים, לא סבל אותו בגלל איזה שהיא תקרית שאירעה ב"קבוצת המאה של התלמוד (Talmudhundertschaft)". זה היה צוות עבודה מיוחד.

ספריה יהודית ענקית הועברה מברלין לטרזין ומרצה בכיר של אוניברסיטה נאצית כלשהי בא לטרזין ודרש לקטלג אותה. העבודה נמסרה למלומד יהודי מפראג, ד"ר אוטו מונדלס אשר הסתייע בעבודה במספר רבנים צעירים יותר, ביניהם גם ד"ר נירנברגר. כעבור חודש בערך ביקר אותו מרצה נאצי את התקדמות עבודת הקטלוג. הוא בא לספריה בליות ד"ר מורמלשטיין וכאשר ראה את העבודה המרובה שכבר הושלמה, בירך את זה האחרון. כאשר הגרמני עזב, העיר ד"ר נירנברגר לד"ר מורמלשטיין בבדיחות דעת "אתה אדוני סגן יו"ר מועצת הזקנים מקבל את הברכות ואנו את העבודה". הוא היה נוהג ביתר חוכמה לו שתק, כי ד"ר מורמלשטיין נעלב ובו במקום נאסר עליו להמשיך בעבודה.

אולם הבה נחזור ללוויית. במשרפה של טרזין פעלו ארבע כבשנים יומם ולילה. אחוז התמותה היה גבוה ומדי יום מתו בערך 18 איש. אנשים רבים מתו מחולשה, תת תזונה או שנדבקו במחלות זיהומיות שהשתוללו בטרזין. מפעילי המשרפות היו יהודים מהמחנה, מבין אנשינו. בדמעות זולגות מעיניהם היו מוצאים את הגופות מהארונות ומניחים אותם על רשתות הכבשנים. העצב שלהם גדל פי כמה, אם היה זה גופה של צעיר או בת יפיפייה.

אחרי השריפה אספו בקפידה כל האפר והעצמות שלא נשרפו, ושמו אותם לתוך הקופסאות בהן השתמשו במקום כדי אפר, בהדביקם בקפידה תוויות עם השם ומספר הזיהוי של הנפטר. יום-יום נשלחו כדי האפר לאכסון בכוכי קבר (קולומבריום-columbarium) שמקומו היה מול חדר המתים שממנו יצאו הלוויית. שם טופלו בהתחשבות מרובה על ידי שני אסירי טרזין. הן אוכסנו בסדר לפי מספריהן כך שניתן היה לאתרם בין רגע. אותם שני האסירים עסקו במלאכתם כשנתיים, כאשר נוכחו לדעת לתדהמתם שאכסנו כבר כ-20,000 כדים. באחד מימי חודש נובמבר 1944, בשעות אחרי הצהריים, הגיעו אל הקולומבריום מספר משאיות, וששה אנשים יצרו שרשרת והעמיסו את כדי האפר

על אותן המשאיות. כאשר נתמלאו המשאיות הן נסעו וחזרו כעבור כשעה כדי להמשיך ולהעמיס את יתר הכדים. הכדים הובאו בדרך זו אל גדות הנהר אוהרז'ה (Ohre) שם הוכרחו האנשים, תחת שמירה קפדנית, להריק את האפר אל תוך הנהר. באותה עת ידעו כבר הנאצים שהובסו במלחמה, וניסו בכל דרך שהיא לטשטש את עקבות שלטון הדמים והטרור שלהם. אך בזאת לא הצליחו. אנו יודעים בבטחה שיותר מ-35,000 מאנשינו נפלו קרבן לשנאת הגזע וזוועות הנאצית בטרזין בלבד.

בתחילה הייתה שבת יום מנוחה בטרזין, אך לא לזמן רב. הגרמנים הכריזו שבזמן מלחמה אין אפשרות לקיים ימי מנוחה. בשנת 1943 אפילו יום כיפור הוכרז כיום עבודה רגיל, והפועלים היהודים הורשו להשתתף בטכסי תפילה רק עד השעה 9 בבקר. ברשות המפקדה הגרמנית הורשתה מועצת הזקנים לארגן את קיום מצוות של חג בפסח לפי מסורת עתיקת הימים. כל מי שביקש, קיבל במקום לחם, מצות. המזון בושל במטבח מיוחד והמצות נאפו במאפיה צבאית. בכל שנה הוכנו כ-10,000 ק"ג מצות. הדבר מצביע על מספר גדול של יהודים שחגגו את החג. המצות נאפו בהשגחת רבנים, אך למרות זאת לא החשיבו אותן היהודים ההונגרים ככשרות בצורה מספקת ואפו לעצמם את מצותיהם בחצרות הבתים על משטחי פלדה ועל אש פתוחה. סדרי פסח רבים נחגגו בטרזין. אני קיימתי סדר פסח עבור רופאים ואחיות בקסרקטין "הנובר" בשנת 1943, ו-1944 וגם עבור 150 ילדים צ'כים. היו בטרזין גם יהודים שהיו קתולים או פרוטסטנטים באמונתם. הם קיימו את תפילות יום ראשון שלהם ואנו תמיד הסתדרנו אתם מצוין. את טכסי הקבורה שלהם הם ניהלו באולם נפרד, אולם השתמשו באותן עגלות מתים. החזנים והרבנים, להוציא ד"ר בק, נויאהוז ו-פרידיגר, בעלי זכויות מעודפות. ורבים מהם שולחו מזרחה. הם הוכיחו לעתים קרובות את גבורתם. בשבת אחת בא חזן בשם גרינבאום לתפילה, והראה לי את פתק הזימון למשלוח שלו. מאותו רגע הוא היה למעשה משוחרר מכל תפקידיו. אך הוא המשיך לומר את תפילתו, לקרוא מן התורה, המשיך במצוות "מי שברך" כרגיל, והראה כל כך הרבה שליטה עצמית שאיש לא הבחין בהרגשותיו. החזן הראשי באלאבאן נהג בדיוק באותה צורה. אף כי ידע שקיבל זימון למחנה עבודה, הוא קיים את טכס "כל נדרי" וביום למחרת עזב. ד"ר סלומונסקי עזב את טרזין בלב כבד. הוא עשה כל מאמץ אפשרי להימחק מהרשימה בידועו שמשאיר מאחוריו בת חולה אנושות אותה הפקיד לטיפול בידי אנשים זרים.

אחרי שהמשלוחים הגדולים נשלחו, בסתיו שנת 1944, למחנות עבודה, נשאר רק ארבעה רבנים. אני עצמי הייתי נאלץ להפסיק את העבודה בגלל מחלה קשה. כך שכל הטיפול הדתי בוצע היטב על ידי ד"ר נויאהוז ופרידיגר, והם בצעו זאת במסירות ובאהבה רבה.

אני נזכר לעתים בכל הרבנים והחזנים שפגשתי בטרזין. אני זוכר גם את כל הרופאים והאחיות המסורות אשר טיפלו בחולים. כן גם את האנשים יראי השמיים שאספו את המתים, רחצו והלבישו אותם, הניחום בארונות, קברו ושרפו אותם. עבודתם הייתה קידוש השם.

בכבוד ובענווה אני זוכר את יהודי וינה וגרמניה, אשר החליפו את פרוסת הבשר או הנקניק במשקל של 30 גרם אותם היו מקבלים אחד לשבוע, בפרוסת לחם או תפוח אדמה, על מנת לא לעבור על חוקי הכשרות אפילו בטרזין.

הבאתי אתי מזכרת יפה ביותר מטרזין. מגילה שנכתבה על ידי אמן על קלף חזק מאד. על הכריכה מופיע שם בעל המגילה, אלעזר לוונשטיין, בנו של ירמיהו לוונשטיין. המגילה ניתנה לי על ידי אחד מידידי מקולין, שהועסק על ידי המפקדה הגרמנית במיון חפצים שנלקחו מבאים חדשים לטרזין. היו להם הוראות להחרים כל דבר העשוי מעור, וזה כמובן כלל גם קלף. ידי רצה לשמור על גליל התפילה מחילול. ועבורי זה היה סמל. בדיוק כפי שהמן לא הצליח להשמיד את יהודי פרס, כך גם היטלר לא הצליח להשמיד את כל יהודי אירופה. לא נותרו רבים מאנשינו, אך אם נהיה תמיד מודעים לכך שאנו מזרע קדוש, אנו נתאושש מספרית, נגדל ונקרא כמו קודם: קדוש, קדוש, אדוני צבאות, מלוא כל הארץ כבודו.

בכל סתיו, בחודש אלול אנו, היהודים הצ'כים, מקיימים טכס זיכרון בבית קברות של טרזין, ליד המשרפה. אנו מניחים אז זרי פרחים למרגלי לוח זיכרון שהוקם ב-1955, וזוכרים את כל האחיות והאחים שהיו כלואים כאן ונספו, ואת אלה שנשלחו מזרחה ועונו שם למוות. אנו מתפללים לאלוהים שלעולם לא ינהגו עוד אנשים באכזריות כלפי הזולה, כפי שהתייחסו הנאצים ליהודים בטרזין, אושוויץ, ורשה, טרבלינקה, מיידנק, בלודז' ובכל יתר מחנות ההשמדה ובתי חרושת למוות.

כצאצאים של אברהם, יצחק ויעקב, ומאמינים בתורת משה, אנו אוהבים את החיים ורוצים בחיים לכל
הבריות עלי אדמה.

תרגום: אפריים שן»

Lands Czech the in Communities Jewish of Council .Terezin,

pp - - 52-Prague,1965, ן